

СПОГАДИ

Валентина Корпусова

ІЗ ОСТАННЬОГО ЖИТТЄПІСУ ВІКТОРА ПЛАТОНОВИЧА ПЕТРОВА (ДОМОНТОВИЧА): «ВІН БУВ ЛЮДИНОЮ ПОКЛИКАННЯ, А НЕ ВИЗНАННЯ»

Прізвище Домонтовича як знайоме, але призабуте з роками, я почула на початку літа 2000 р. із присвяченої йому радіопередачі, в якій йшлося про те, що письменник не тільки володів словом, а й знав, про що писати. Говорилося про його повість «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти». Саме тоді вийшли з друку у видавництвах «Критика» та «Гелікон» художні твори Віктора Домонтовича. Блискавично майнула думка: «Це ж йдеться про Віктора Платоновича Петрова, він же мені розповідав, що писав під псевдонімом Домонтович». Виникло бажання прочитати знову його твори, щось зробити для його пам'яті. Тієї ж осені з нагоди дня його народження я запросила тих, хто його знав і шанував, вшанувати його пам'ять біля могили. Прийшли не всі, але серед тих, хто прийшов, були й незнайомі мені вчені. Отець Богдан, настоятель студентської церкви Києво-Могилянської академії, відслужив біля могили панахиду, якої не було при похованні Віктора Платоновича. Тоді на громадянській панахиді, що відбулася в червні 1969 р. на першому поверсі акаде-

мічного будинку по вул. Кірова, 4 в інститутському приміщенні, що була не парадною залогою, а музеєм і одночасно камеральною лабораторією, линула українська пісня «...степом, степом йшли з війни солдати...». У тому ж 2000 р. я збагнула, що треба писати спогади про Віктора Платоновича, поки ще живи ті, хто його пам'ятає, й будь-де друкувати їх. На мою пропозицію відгукнулося не всі.

У мене закарбувався кінець пізньої весни, що збігся з початком календарного літа 1969 р., тоді, 8 червня, Віктора Платоновича Петрова не стало. Він пішов із життя, працюючи за письмовим столом над рукописом із редакційними правками своєї монографії «Етногенез слов'ян». Софія Федорівна поралася на кухні, коли почула вигук Віктора Платоновича. Вона вирішила, що врешті-решт прийшов кореспондент журналу «Огонек», на якого вже тривалий час чекав Віктор Платонович, щоб дати інтерв'ю про свою діяльність розвідника. Гадала, що Віктор Платонович просить відчинити двері, щоб самому не відволікатися від рукопису. Проте за дверима в парадному нікого не було. Софія Федорівна повернулася до кімнати сказати про це Вікторові Платоновичу, але його там не побачила. Він сповз із стільця під стіл і вже не дихав. Вигук, що чула Софія Федорівна, був його останнім, передсмертним. Софія Федорівна відразу зателефонувала Катерині Семенівні Корнієнко, а та мені. І ось ми сидімо втрьох біля Віктора Платоновича. А він, ніби спочиваючи, лежить на дивані. Труни ще не було. Впадало в вічі, який Віктор Платонович худий, виснажений, маленький на зріст. За життя Віктора Платоновича я майже не помічала його зовнішнього вигляду, що не мав ніякого значення при спілкуванні з ним, до того ж увага зосереджувалася на його очах. Їх, як і широкі чорні брови, не приховували окуляри. Я та Катерина Семенівна мовчки плакали, говорила лише Софія Федорівна. Ми, три жінки, були дуже різні в усьому, але нас об'єднував Віктор Платонович, дорога людина, яка уособлювала для кожної з нас своє.

Софія Федорівна Зерова — дружина Віктора Платоновича, його молодече кохання на все життя, з якою він одружився наприкінці життя. Вона зуміла зберегти за часи кривавої війни та тяжких повоєнних років найцінніше — наукові рукописи Віктора Платоновича¹ Але мені здавалося, що Софія Федорівна все

¹ У великому за обсягом та змістом авторському фонді В.П. Петрова, одна частина якого зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України (НА

життя кохала свого першого чоловіка — Миколу Зерова, а Віктор Платонович як був для подружжя другом, одним із неокласиків, так і залишився живою згадкою про загиблого чоловіка. Навіть біля щойно померлого Віктора Платоновича Софія Федорівна розповідала тільки про свій перший шлюб, про наглу смерть сина Костика, про арешт чоловіка, про свою трагедію. Казала, що до неї приходила якась людина, що нібито сиділа в одному концтаборі з Миколою Зеровим. Цей чоловік розповів, що Микола Костьович у концтаборі на нарах із голови перекладав вірші Овідія. Прибулець запропонував Софії Федорівні виїхати за кордон і свою допомогу в цьому, та вона відмовилася. Потім надходила до неї невідомо від кого грошова допомога. Ми чекали спогадів про Віктора Платоновича, котрого дуже любили, та не почули про нього жодного слова. Ніби це не він, а Микола Костьович лежав поруч на дивані, очікуючи похорону. В декількох кроках від дивана були завжди відчинені двері, за якими в куту іншої маленької кімнати, на тумбочці, мов ікона, стояв великий за розміром портрет Миколи Зерова, написаний маслом, його було видно щойно заходиш із коридору до першої кімнати. Розмовляти біля померлого про іншу людину було неприродно, тому я вважала, що Софія Федорівна діє під впливом інстинкту самозбереження, що в неї спрацьовує захисна реакція. Взагалі зрозуміти й увияти Софію Федорівну, як таку, я не могла, для мене вона залишалася «річчю в собі». Вона була на 4 роки старша за віком від Віктора Платоновича, вища від нього на зріст, худа, зі стрункою і одночасно наче монументальною статурою, велична, стримана, мовчазна. Запам'яталася якась відчуженість, неприйняття жодних тем розмов, окрім теми літературного життя Києва за часів неокласиків. Вона наполягала, щоб Віктор Платонович про це писав мемуари, а він уперто працював над граматикую давньопруської мови та чекав на кореспондента журналу «Огоньок», щоб дати інтерв'ю про свою розвідницьку діяльність. Софія Федорівна була коректна, ввічлива, розмовляла короткими фразами. Я завжди відчувала, що прийшла в гості саме до Віктора Платоновича, а не до них двох, та так воно й було. Вона була доброю господинею, завжди гостинно пригощала, їжа була смачна, хоча і звичайна, суп, котле-

ІА НАН України) (№ 16), а друга — в ЦДАМЛМУ (№ 243), є його автографи 20–30-х рр., деякі з них написані на бланках Етнографічної комісії ВУАН. Коли Віктор Платонович перебував у Німеччині та в Москві, де не мав постійного місця проживання, ці рукописи могли зберігатися тільки у Софії Федорівні.

ти, чай. Чай був із сухариками, як це було прийнято «за старих часів», про що ми знали з дитячої пісеньки про бідну пташку, яка піймалася у тенета. Віктор Платонович учив мене, як правильно пити чай із сухарями тощо, його поради, як батьківські, з різних приводів, ніколи мене не ображали. Родина Петрових жила бідно, а після смерті чоловіка матеріальне становище Софії Федорівні ще погіршилося, стало дуже скрутним, частини пенсії Віктора Платоновича вона не отримувала. Її доглядала дружина племінника Віктора, яка мала малу дитину, Олександра. Проте, Софія Федорівна до кінця свого життя, хоча мала обмаль грошей, систематично сплачувала прибиральниці кладовища за доглядання могили Віктора Платоновича, в якій згодом, у 1985 р., вона знайшла свій спокій.

Катерина Семенівна Корнієнко була неформальним лідером Інституту археології. Вона завідувала бібліотекою, її кабінет був ніби штабом для майже половини співробітників Інституту, там часто бував і Віктор Платонович. Вона з зими 1942/43 р. пройшла війну санінструктором роти на фронті, тому бачила в особі Віктора Платоновича насамперед бойового побратима, героя війни, а потім — видатного вченого, літню людину, якій у буденних справах була потрібна допомога. І, відчуючи підтримку «згори», (її чоловік — І.С. Корнієнко, заслужений діяч мистецтв України, завідував сектором літератури та мистецтва ЦК КПУ, потім був головним редактором журналу «Мистецтво», ректором Театрального інституту), з вірою в свою правоту та перемогу, з упертістю справжнього бійця пройшла чисельні інстанції всіх рівнів і домоглася для Віктора Платоновича того, чого пересічному науковцеві літнього віку, без наукового ступеня, яким «за законом» був Віктор Платонович, було отримати дуже важко — квартири, пенсії, путівки в санаторій (хоча й однієї — в Ірпінь), друкування монографій і, навіть, поховання на військовому кладовищі.

Для мене Віктор Платонович уособлював дуже особисте: він нагадував про те, що мало статися, але не сталося з моїм батьком. Петров залишився живим, батько загинув на фронті в Сталінграді у вересні 1942 р. Я зовсім його не пам'ятала, фантазувала, що похоронка — це помилка, батько живий, через полон (було ще повідомлення, що пропав «безвісті») опинився десь далеко, проте, головне, що залишився живим, а все інше — не мало значення. Ці фантазії підсилювали «ворожі» радіопередачі з-за кордону, що в 1949 р. розповідали про переми-

щення українців із таборів «ді-пі» в Німеччині до різних країн. Ці передачі глушили в ефірі, але, хто бажав, той все одно їх слухав. Згодом мої фантазії увійшли в підсвідомість. Коли в 1962 р. по закінченні Київського університету я почала працювати в Інституті археології, то там я зустріла Віктора Платоновича, що повернувся через багато років живим з війни, з Німеччини. Виникли підсвідомі асоціації батька з Віктором Платоновичем. Я ніколи не розповідала про це нікому, вони були моєю таємницею, можливо, Віктор Платонович про це здогадувався й відчував таке моє ставлення до нього. Після смерті Віктора Платоновича багато років у день Перемоги, 9 травня, я сама одна приходила на військовий цвинтар і біля його могили думала про батька та згадувала Віктора Платоновича. Могила спочатку була на краю кладовища, тут можна було подумати в тиші. Згодом цвинтар поширився, на сусідніх могилах справляли справжні пікніки, лунали веселі пісні, сміх п'яних родичів похованих. Пам'ятаю, як невдовзі після смерті Віктора Платоновича, в кабінеті Катерини Семенівни, як завжди, ми зібралися й згадували про нього. Говорили про підготовлену, але не здану до друку його монографію і я пообіцяла сприяти її друкові. На той час це була фантастична, нездійснена обіцянка, але нині цілком реальна.

Хоча в Інституті я працювала в іншому відділі, ніж Віктор Платонович — скіфо-античному, все ж мала нагоду відразу ближче познайомитися з ним завдяки Надії Кравченко, з якою відразу заприятелювала. Вона була перспективною аспіранткою слов'янського відділу, в якому працював Віктор Платонович. Надія Кравченко досліджувала черняхівську археологічну культуру, брала участь у роботі експедицій Віктора Платоновича, їй він подарував для написання дисертації свої авторські права на матеріали розкопаного ним Косанівського могильника. Це був дуже цінний дарунок, бо на збір матеріалів шляхом польових досліджень звичайно витрачається багато років. Саме Кравченко познайомила мене з Віктором Платоновичем, з яким я спілкувалася спочатку в Інституті, а потім вдома у нього.

Навколо Віктора Платоновича за його життя склалося багато міфів, плутанини, пліток через брак справжньої інформації про нього, навіть звичайної, що не була, на сьогоднішній погляд, ніякою таємницею, на кшталт анкетних даних особової справи, наказів та ін., проте вони тоді були засекречені. Такі були реалії життя. Віктор Платонович повернувся з Москви до Києва на-

прикінці 1956 р. Тут, порівняно з Москвою, його становище в буденних справах значно покращилося. Він переїхав жити до Софії Федорівні. Вирішилася сізифова праця — пошуків у Москві та Підмосков'ї тимчасового житла, моторошного процесу отримання кожного разу тимчасової прописки. Якщо в Москві Віктор Платонович займав посаду молодшого наукового співробітника, що було принизливо для нього, то в Києві відразу, з 1.12.1956 р. за наказом виконуючого обов'язки директора Інституту І.Г. Шовкопляса *de jure*² він числився в слов'янському відділі на посаді виконуючого обов'язки старшого наукового співробітника. Віктор Платонович за чинним законом мав право, після демобілізації обіймати посаду, відповідну посаді до призову в кінці 1941 р., тобто, завідувати науковим відділом. *De facto* Віктор Платонович працював, очевидно, за домовленістю, з своєї чи не зі своєї волі, науковим керівником архіву Інституту. Проте, архів, як допоміжний, а не науковий структурний підрозділ Інституту, не міг планувати розробки наукових тем. Склалася загальнопоширена думка, що В.П. Петров завідував архівом, хоча за штатним розкладом у 1957–63 рр. завідуючою архівом була Н.В. Лінка. Праця в архіві недооцінювалася, вважалася другорядною.

Щоб захвати справжні причини такого працевлаштування вченого, казали, що він 10 років по поверненні з Німеччини мав бути засекреченим. Водночас, В.П. Петров працює в міжнародній Радянсько-Болгарській експедиції (1957), репрезентуючи Інститут історії матеріальної культури АН СРСР [1], в Москві та Києві публікуються його статті під власним ім'ям [2; 3]. В архіві Віктор Платонович працював до осені 1960 р. Праця в архіві мала й свої переваги, там він не був обтяжений щоденними архівними справами, досліджував ту наукову проблему, що його цікавила, й одночасно, як науковець, виконував планові наукові теми слов'янського відділу.

Саме в архіві, де Віктор Платонович «керував» двома жінками, він знайшов, на противагу ставлення до нього більшості

² За наказом № 200 від 3.12.1956 р. виконуючого обов'язки директора Інституту археології АН УРСР І.Г. Шовкопляса В.П. Петрова за переводом із ПМК АН СРСР на підставі постанови Президії АН УРСР від 23.09.1956 р. за № 54 § 728, п. 6 та розпорядження ПМК АН СРСР від 15.11.1956 р. за № 137 з 1.12.1956 р. призначено виконуючим обов'язки старшого наукового співробітника відділу слов'янської археології зі ставкою 1500 руб. на місяць (Архів відділу кадрів ІА НАН України, Особова справа В.П. Петрова).

науковців, справжню повагу, шану, розуміння з боку добре знайомих із довоєнних часів — Надії Володимирівни Лінки та Серафіми Михайлівни Кузнецової. Вони були одного віку з ним і належали, як і Віктор Платонович, до «старорежимної інтелігенції». Якщо Н.В. Лінка до й протягом війни працювала в Історичному музеї, то С.М. Кузнецова — у відділі, яким керував В.П. Петров. Мабуть, у Інституті вона була найближча до нього, він і пізніше, коли працював у відділі, заходив до неї в архів, а вона приходила до нього в гості до дому. Для цих жінок Віктор Платонович залишався ученим рівня академіка і вони при нагоді в ділових документах до його прізвища обов'язково додавали звання професора, підкреслюючи цим свою пошану та сприймання його у довоєнному статусі³. Згодом, до В.П. Петрова як до професора, свого члена письмово зверталася Об'єднана рада відділу літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР із проханням узяти участь у її засіданні з приводу захисту чергової кандидатської дисертації. На таке засідання 10 червня 1969 р. Віктор Платонович уже не зміг прийти.

Інститут археології з 1960 р. розміщувався в академічному, щойно збудованому, будинку по вул. Кірова, № 4 (нині — вул. Грушевського). Раніше, ще з довоєнних часів Інститут було розміщено в старому будинку колишньої чоловічої гімназії по бульвару Шевченка, в тому його крилі, що виходить на вул. Володимирську. В ньому Віктор Платонович мав для роботи окрему маленьку кімнату. В основній частині будинку розміщувалися історичний факультет та інші гуманітарні факультети КДУ ім. Т.Г. Шевченка. Співробітники Інституту археології, за домовленістю із завідуючим кафедрою археології КДУ Л.М. Славним, читали курс лекцій для студентів-археологів. Я, як староста археологічного гуртка кафедри археології КДУ, часто приходила до Інституту домовлятися з науковцями, зокрема з М.Ю. Брайчевським, О.І. Тереножкіним та ін. стосовно часу та місця проведення лекцій. На жаль, серед лекторів не було В.П. Петрова, хоча Л.М. Славін знав науковий рівень і лекторську майстерність Віктора Платоновича, бо в довоєнні роки вони працювали разом у Інституті археології, перший — як директор, другий — як заввідділом. Мабуть, тут

³ Наприкінці заяви до бухгалтерії, написаної рукою Н.В. Лінки 1.X.1957 р., перед прізвищем Петрова стоїть слово «професор» (Архів діловодства НА ІА НАН України. Спр. без номера).

далася взнаки обережність Л.М. Славіна.

У новому будинку наш Інститут займав перший поверх і більшу частину другого. В будівельному проекті не було передбачено маленьких кабінетів для співробітників. Робочі кімнати для науковців були великі, по одній для кожного відділу, тому працювати в цих переповнених приміщеннях було важко. Була лише одна маленька кімната для наукових співробітників, у якій знаходився стіл Віктора Платоновича та майже впритул до нього ще два столи, господарі яких змінювалися: тут сиділа то співробітниця з античного відділу, то зі слов'янського, то столи займали аспіранти. Віктор Платонович, зважаючи на вік та свою вдачу, працював удома та приходив на роботу, коли це було потрібно. Частенько ми з Надею Кравченко зустрічали його на початку Хрещатика, коли він тільки йшов до Інституту, а ми робили собі недозволену перерву, вибігали купити морозиво. У таких випадках Віктор Платонович звертав на те, що ми робили негідне культурної людини. Він по-батьківськи корив нас і вчив гарним манерам, кажучи, що морозиво треба їсти в кафе, а не на вулиці на ходу.

Спілкування співробітників відбувалося в світлому коридорі, що проходив уздовж усього будинку, біля вікон на подвір'я. Між вікнами було розміщено тимчасову виставку знайдених у поточному році археологічних знахідок, що сприяло розмовам. На початку 60-х років Інститут був не чисельний, у ньому працювало близько 50 осіб, тому всі знали багато про всіх, проте ті знання були поверховими. Науковці старшої генерації мовчали. Післявоєнна генерація Віктора Платоновича сприймала передусім як розвідника і цілком недооцінювала як ученого, і лише дехто чув про нього як про письменника та літературознавця. Для більшості археологів історія Інституту та й сама археологія України фактично починалася з повоєнних часів, хоча в історіографії мав бути врахований і критикований дореволюційний період, а праця багатьох науковців 20–30 рр. фактично замовчувалася. В Інституті не йшлося про наукові довоєнні здобутки Віктора Платоновича та широкий діапазон досліджень. Залишалися невідомими для більшості його етнографічні дослідження, як-то: «Вогнезрубна система хліборобства і хліборобський культ вогню», «З студії про предкласове суспільство. Ловецькі і хліборобські культури», «Тотемізм і родове суспільство» та ін., що безпосередньо стосуються також проблематики археології. Археологічна молодь, можливо з чи-

єї подачі, звертала увагу на другорядне, яке здавалося майже забороненим. Так, моє знайомство з науковими працями Віктора Платоновича почалося з статті «З фольклору правопорушників. Збірка пісень», яку порадив мені прочитати молодий співробітник В. Гладилін. Журнал «Етнографічний вісник» (II, 1926 р.), де була опублікована ця стаття, спеціально лежав на столі читального залу бібліотеки. Ця стаття сприймалася молоддю 60-х років як опозиційна, бо тоді в археологічних експедиціях на протипагу офіційним співали які завгодно пісні.

Площина мислення Віктора Платоновича для більшості археологів була terra incognita. Вони мислили іншими категоріями і не сприймали розробок Віктора Платоновича. Так, готуючись до доповіді на слов'янському відділі на тему балто-слов'янських зв'язків, Віктор Платонович передбачав її неприйняття, про що свідчить начерк вступного слова доповіді, який вважаю доцільним навести повністю мовою оригіналу, щоб краще збагнути ситуацію.

«Pro domo sua

Во избежание недоразумений

Сравнительный материал — языковедческий материал сравнительных сопоставлений общепринят общепризнан это стандартный материал стоит вне дискуссий простая арифметика. Я не вносил никаких в него изменений, — и прошу относиться к нему как к таковому. Ни о какой ревизии языковедения, как науки, и языковедческих данных не м.[ожет] б.[ыть], надеюсь, речи.

Благодарен товарищам и руководству Сектора за предоставление мне возмож.[ности] выступить с докладом вне-профиля ИА.

Поскольку приходится выступать перед археологами, прошу рассматривать доклад в порядке информации, а не обсуждения.

При сегодняшней ситуации в археологической науке, навсёз этнизированной науке, получившей сугубо этнический крен, думаю, будет небесполезно ввести в курс языковедческих данных, как ставится та же проблематика в языковедении, как решается эта проблематика языковедами и как м.[ожет] решаться.

Ниже я отмечу, что принадлежит лично мне, и за что я не несу ответственности, в отличие от того, что мне не принадлежит, что является принадлежностью языковедческой науки

и где возможна только одна позиция: или языковедение, как наука существует, и тогда с ее положением нужно считаться, или данной науки не существует и тогда...» [4, спр. 260].

Три крапки наприкінці документа не потребують коментарів.

Серед археологів і співробітників інших гуманітарних інститутів було поширено багато чуток і пліток стосовно розвідницької діяльності Віктора Платоновича: одні сприймали його як героя, інші ставилися до нього обережно і навіть упереджено, або з таємною ворожістю, заздрістю та неучтвом. Найприкріше, що й нині в Інституті археології багато науковців не знають, що Віктор Платонович Петров — це і є В.П. Домонтович, не читали його художніх творів, не знають не тільки його історіософії, а й фольклорно-етнографічних праць, безпосередньо пов'язаних із інститутською проблематикою, не уявляють масштабу та неперевершеності інтелектуальної спадщини В.П. Петрова [5].

У 70-х рр. на інститутському стенді «Вони воювали за Батьківщину» було фото В.П. Петрова з коротеньким написом «розвідник», без будь-якого військового звання, в штатному розкладі Інституту воно було «рядовий», хоча, можливо, це було загальноприйняте маскування. Віктор Платонович не був членом КПРС, про що знали всі, що підтверджується документами⁴. Ми дивувалися, як радянський розвідник не був комуністом, але це так і було. В Інституті переказували слова Віктора Платоновича, що не всі археологи, що втекли з німцями і кого вважають зрадниками, насправді є ними, що прийде час — і правда відкриється. Але чия та правда, чий прізвища — не знали. Серед втікачів-археологів найчастіше тоді згадувалися імена В. Козловської, П. Курінного, але чи про них йшлося — залишилося невідомим.

Тоді люди звикли до підозрливості, були схильні випадковим розмовам і приватним справам надавати двозначності, присмаку підозри — особливо це торкалося співпраці Віктора Платоновича з КДБ. О.В. Сухобоков, тодішній аспірант, згадав, що одного разу всім трьом аспірантам слов'янського відділу, які малі робочі місця в одній кімнаті з Віктором Платоновичем, запропонували вийти з кімнати. В ній Віктор Платонович увесь день розмовляв із якимось журналістом, але в жод-

⁴ Архів діловодства, штатний розклад Інституту за 1957 р. [6].

ному журналі чи то в газеті це інтерв'ю не було надруковане, невідоме й ім'я журналіста. І з цього факту робився хибний висновок. Лише у 2003 р. зміст цього інтерв'ю й ім'я журналіста — Микола Шудря — стало відомим завдяки його доповіді на конференції філософського факультету КНУ ім. Т.Г. Шевченка: «В.П. Петров (Домонтович, Бер) — видатний мислитель, учений, письменник».

Віктор Платонович Петров нічого не вимагав від влади, він казав: «Коли я був потрібен Батьківщині, мене двічі мобілізували, але я у неї просити нічого не буду». Знали, що Віктора Платоновича для виконання завдання розвідника було перекинуто до німців під Харковом. Це пояснює, звідки Віктору Платоновичу знайомий «голод Харкова взимку 1942 року... Найстрашніший голод — зимовий голод, пустельний і злий!» [7]. Стосовно двох мобілізацій. Зараз, коли розсекречені ті документи особової справи Віктора Платоновича, що зберігаються в Інституті археології НАН України, зрозуміло, які мобілізації він мав на увазі. Він про це говорить конкретно, хоча і мовою того часу. Перша мобілізація: «С конца 1941 мобилизован в действующую армию. Принимал участие в Великой Отечественной войне как переводчик 1 разряда в 41 Гвардейской Дивизии, с 10 февраля 1942 г. по 16 мая [1945 р.] состоял в партизанском отряде соединения «им. Берия» в должности бойца (Удостоверение Украинского штаба Партизанского Движения, № ОК/1237, 20 июня 1950 г)» [4, спр. 267]. Це посвідчення було надане за рік після повернення з Німеччини до Москви, до початку (03.10.1950 р.) роботи в Інституті археології АН СРСР⁵ Друга мобілізація: «С 6-VIII-1945 по 23-III-1950 состоял на службе в Министерстве Внешней Торговли в должности научного сотрудника»⁶. Час цього «закордонного відрядження» не збігається з реальним поверненням Віктора Платоновича до СРСР, до його складу входять ті місяці, про які ми досі нічого не знаємо. Не збігаються дати закінчення першої та початку другої мобілізації. Невідомо, тут звичайні чи обмірковані описки, або плутанина дат при складанні автобіографії.

Стосовно того, що Віктор Платонович нічого не просив у влади, то справді, він не просив ані квартири, ані прописки, ані зарплати, ані посади. Проте, він вперто вимагав найголовнішо-

⁵ Стисла автобіографія написана 12 вересня 1956 р. (Див.: док № 12 у цьому зб.).

⁶ Автобіографія В.П. Петрова, написана 8 грудня 1956 р. (Див.: док № 13 у цьому зб.).

го в житті — повернення свого наукового статусу, підтвердження за ним наукового ступеня доктора філологічних наук. Це він робив, спираючись на чинний закон, але ця його боротьба не була відома археологічному загалу. Збереглася чернетка заяви до ВАК, де він пише: «Полагаю, что мой научный стаж, мои научные работы (общим числом до 200), моя научная аттестация с 1930 года, как доктора литературоведения, должности, которые я занимал до призыва в ряды Советской Армии, закон, подтверждающий за каждым трудящимся, после демобилизации, право занять должности, соответствующие тем, которые он занимал перед его мобилизацией, дают мне достаточное основание обратиться в Высшую Аттестационную Комиссию и ходатайствовать перед Президиумом ВАК подтвердить за мною ученую степень доктора наук»⁷. Хоча ця чернетка, як й інша такого самого змісту, не має дати, проте обидві, зважаючи на дату – 1952 р., згадану в тексті, написані в Москві. Негативна реакція влади відома. Тому Віктор Платонович, коли пише чергову автобіографію, зазначає як вирок: «С 1956 года никаких изменений в моем служебном и проч. положении по сравнению с данным текстом Автобиографии не произошло. 10 февраля 1961 г.»⁸.

Повернувшись до Києва, Віктор Платонович не залишає боротьбу за науковий ступінь. Коли стало цілком зрозуміло, що повернення наукового ступеня не буде, Віктор Платонович став притримуватися іншої тактики: у похилому віці він домагається нового захисту дисертації *honoris causa* на ступінь доктора філологічних наук. Ця боротьба тривала декілька років, не менше чотирьох, точніше можна визначити за архівом ВАК. В.П. Петрова підтримують. У 1963 р., після його доповіді на сесії АН УРСР, присвяченій 1100-річчю слов'янської писемності, член-кор. АН УРСР, доктор філологічних наук, професор КДУ П. Попов надсилає звернення до ВАК стосовно надання В.П. Петрову вченого ступеня доктора філологічних наук. У ньому, високо оцінюючи вклад В.П. Петрова в науку, який зараз ми назвали б культурологічним, він наголошує, що В.П. Петрову притаманні цінні риси, що рідко зустрічаються в творчості інших учених. Він пише, що коли В.П. Петров: «возвратившись к научно-исследовательской работе, стал уделять

⁷ Автобіографія В.П. Петрова, написана 8 грудня 1956 р., (Див.: док № 13 у цьому зб.).

⁸ Заява В.П. Петрова в ВАК СРСР (Див: док. №9 у цьому зб.).

большое внимание и ранее проводимым им исследовательским работам по археологии... Также и в этот период В.П. Петров не оставлял в стороне (и ныне не оставляет) своих филологических интересов, старается сочетать их в едином комплексе материальной и духовной культуры славянских и других народов. Это — ценная и доселе еще, к сожалению, редкая черта в научной продукции ученых».⁹

У 60-ті роки про все це ми не знали. Як нам було відомо, на початку війни для створення легенди розвідника в газеті «Правда» В.П. Петрова було оголошено зрадником, українським буржуазним націоналістом. Після його демобілізації, коли в 1949 р. скінчилося «закордонне відрядження», як людину його було, за його ж словами, «повністю реабілітовано», але як ученого — ні, бо загубилися оригінали атестаційних документів. Ось і все, що знали. Тоді було засекречено, що оригінали документів зберігалися в Києві, бо за часів захисту Віктора Платоновича ВУАН сама вирішувала свої справи і до Москви документи не потрапляли, бо ВАК АН СРСР ще не було створено. Напередодні евакуації Академії наук до Уфи за наказом Уряду оригінали атестаційних документів В.П. Петрова разом із іншою академічною документацією було знищено¹⁰. Ми не знали про справжні причини принизливого стану вченого, що опинився без будь-якого наукового ступеня, який, на мою думку, йому був потрібен не для престижу, а для можливості залишити в друкованих монографічних працях свої ідеї. Без наукового ступеня В.П. Петрову дозволялося друкувати тільки статті з археології, лінгвістики й етнографії. Ученому світового рівня, оригінальному філософові ХХ ст. не давали слова.

Це стало можливим тільки після нового захисту дисертації, який йому врешті-решт було дозволено, але тоді, коли Віктор Платонович був уже дуже хворий, лише за два роки до смерті. Поблажливості до вченого рівня академіка не було, йому довелося як початківцеві (за тих часів і я складала іспити з кандидатських мінімумів) задовольнити всі вимоги до захисту дисертації. Це було знуцанням. Віктор Платонович склав усі кандидатські мінімуми-іспити: з археології, філософії, німецької мови. Згадую, як ми, молодь Інституту, обурювалися тим, що кафедра

⁹ Звернення проф. П. Потапова у ВАК СРСР. (Див.: док № 14 у цьому зб.).

¹⁰ Архів діловодства, зокрема відділ кадрів Інституту археології НАН України зберігає документацію тільки з 1944 р., тобто, з часів відтворення ІА після його повернення з Уфи.

іноземних мов оцінила знання Віктора Платоновича з німецької мови на «задовільно», до речі, я тоді на іспиті отримала «відмінно». Тепер я впевнена, що Віктор Платонович на цьому іспиті жартував у душі Домонтовича, мабуть розмовляв давньогерманською мовою, або діалектною, наприклад, баварською, чи якимось інакше відвів душу. Між іншим, згадую поради Віктора Платоновича стосовно вивчення іноземної мови: треба хоч би що розмовляти мовою, яку вивчаєш, думати нею і наводив приклад, як він при потребі заговорив французькою мовою, яку не любив. Зараз така порада здається азбучною істиною, але тоді методику вивчення мови в учбових закладах усіх рівнів цілеспрямовано було скеровано тільки на переклад фахової літератури, бо розмовна мова сприяла отриманню всілякої інформації по радіо та спілкуванню з іноземцями, що було недопустимо.

В Інституті археології вважали, що Віктор Платонович захищається на ступінь кандидата історичних наук, став доктором саме історичних наук, тому такий ступінь іноді писали в окремих офіційних другорядних документах Інституту, скажімо, бухгалтерії. Таку саму помилку й нині роблять деякі дослідники В.П. Петрова (Домонтовича). Науковому загалу було невідомо, що замість підготовки захисту кандидатської дисертації, приховано готувався захист на ступінь доктора філологічних наук. Це засвідчує як обсяг автореферата (при захисті кандидатської дисертації це один друкований аркуш, а автореферат В.П. Петрова — чотири, що відповідає вимогам докторської дисертації), так і звернення до ВАКу директорів інститутів АН УРСР археології — С.М. Бібікова та мистецтвознавства, фольклору й етнографії — М.Є. Сиваченка¹¹. Звісно, тоді не можна було захищати докторський ступінь, перескочивши через кандидатський, до того ж прихованість цього задуму була в душі того часу й, мабуть, правильною, бо у Віктора Платоновича було чимало недоброзичливців, які могли затримати захист, який і так затягнувся. Від розповсюдження автореферату до захисту у випадку Віктора Платоновича пройшов майже рік. Автореферат надруковано 25.04.1966 р., захист відбувся 13.05. 1967 р., а не в 1966 р, як це помилково увійшло в літературу¹². Чому Віктор Платонович вибрав науковий ступінь саме

¹¹ Звернення інститутів археології та мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР до ВАК СРСР. (Див.: док № 15 у цьому зб.).

¹² «Решением Высшей Аттестационной Комиссии от 13 мая 1967 г. (протокол № 24) Петрову Виктору Платоновичу присуждена ученая степень доктора фи-

з філології? Чи він сам вважав свій вклад більшим саме в цю галузь науки, чи у такий спосіб він боровся, відстоюючи свій довоєнний науковий статус, чи обрав той науковий осередок, де йому було вільніше дихати, пам'ятаючи про свою освіту саме на історико-філологічному факультеті Київського університету, чи він надто широко трактував фах філолога, який, в його випадку, не вкладався в загальноприйнятні академічні межі, а можливо, спрацювали всі чинники, хто знає. Говорячи сучасною мовою, його автореферат «Язык. Этнос. Фольклор», який ішов під грифом Відділу літератури, мови та мистецтвознавства «по совокупности работ на соискание ученой степени кандидата филологических наук» за своїм українознавчим змістом відповідає напрямку культурології.

Для повоєнного наукового загалу масштабність наукового надбання Віктора Платоновича виявилася лише на захисті його дисертації, вже третьою в його житті. В 1927 р., як аспірант (із 1923 р.) Науково-дослідної кафедри мовознавства при Київському інституті народної освіти з відділу історії літератури (керівник А. Лобода), він захистив дисертацію на звання наукового співробітника, в 1930 р. став доктором літературознавства. В 1967 р. захист відбувся на Об'єднаній Вченій раді із захисту дисертацій Секції суспільних наук АН УРСР і визвав велику зацікавленість та увагу наукових співробітників усіх гуманітарних інститутів. Чималий конференц-зал Секції суспільних наук АН УРСР (на другому поверсі будинку по вул. Кірова, 4) був повним. Уперше Віктор Платонович мав змогу розповісти повоєнному науковому загалу про свої концепції, власний внесок в гуманітарну науку, в українознавство. Перед слухачами виступив не просто вчений із широким колом досліджень, а зовсім інша постать — мислитель. Члени Ради по захисту, філологи, історики, етнографи, мистецтвознавці гостро сперечалися за право надати В.П. Петрову ступінь доктора відповідно до своєї наукової галузі. Це була справжня баталія. Мабуть, вона була грою за підготовленим сценарієм, проте щира та правдива. Завдяки захисту дисертації внесок Віктора Платоновича в науку вже не можна було замовчувати. Це був його тріумф вперше за повоєнне життя на Батьківщині і ми

логических наук.» Звертаємо увагу на те, що в наукових дипломах дата рішення ВАК вказує на дату й номер протоколу захисту дисертації на Вченій раді по захисту у відповідній установі, у даному разі АН УРСР» (Диплом доктора наук МФЛІ №000372. Москва 1 июля 1967 г. [8, с. 150]).

щиро раділи разом із ним. Суперечка з приводу вибору науки для надання ступеня Віктору Платоновичу не мала сенсу, бо він за своєї суттю був учений майбутнього, дослідження якого поєднують різні галузі гуманітарної науки в одне ціле.

В.П. Петров вивчав історію українського народу в різних аспектах. Він високопрофесійно знав першоджерела з духовної сфери життя людини — слов'янські та балтійські мови, топоніміку, гідроніміку, етніміміку, епіграфіку, етнографію, фольклор, історію та літературу, а також першоджерела з матеріальної сфери життя людини. Матеріальні артефакти репрезентує археологія. Тому В.П. Петров вивчав археологію ще з 1933 р., хоча і не зовсім зі своєї волі, в різних інституціях, що мали різну назву та врешті-решт перетворилися на Інститут археології. Саме ця наука надала вченому нові можливості вивчення людини, зокрема, походження українського народу. Вона не була для нього тільки безпечним місцем утечі, схованкою, як помилково вважається (Ю. Шевельов, С. Павличко та ін.), бо серед репресованих учених було чимало археологів (М. Макаренко, С. Магура, М. Рудинський, Л. Дмитров та ін.).

Віктор Платонович, як археолог, був фахівцем високого рівня. Розуміючи цінність першоджерел, в довоєнні роки він ставить завдання повної публікації матеріалів раніше розкопаних В.В. Хвойкою, П.І. Смолчевим, С.С. Гамченком археологічних пам'яток і друкує їх. Як археолог, Віктор Платонович ніколи не був кабінетним ученим, проводячи ще до війни розкопки, зокрема, пам'яток трипільської культури. В 50–60-х рр. він майже кожний польовий сезон проводив на розкопках археологічних пам'яток різних культур: черняхівських, ранньослов'янських, пізньоскифських (Гаврилівське та Знам'янське городища Нижнього Подніпров'я). Після повернення до Києва Віктор Платонович зосереджував увагу на розкопках черняхівських пам'яток. Перебуваючи в Москві, він також проводив розкопки: в 1955 р. — могильника біля с. Лохвиці на р. Артополоті (басейн Сули), в 1956 р. — поселення в с. Миколаївці на р. Рось. Розкопки він проводив не тільки для отримання нового джерела, а й щоб побачити власними очима топографію пам'яток, матеріали *in situ*, більшу частину яких не беруть до фондосховищ, до того ж, у процесі розкопок з'являються думки та така інформація, яка не фіксується в польових звітах. До речі, хоча в археологічних експедиціях було чимало труднощів і незручностей буття, експедиції давали можливість відокремитися від сьогодення, відпочити від ідеологічно-інформаційного

тиску. Привертає увагу той факт, що в повоєнні часи вчений ніколи не керував експедицією, а тільки одним із її загонів. Не виключено, що цей факт також був обумовлений певним ставленням до Віктора Платоновича, а не його рішенням. У перший рік роботи в Києві (1957) він продовжив польові дослідження поселення Миколаївка, керуючи Миколаївським загonom Радянсько-Болгарської експедиції АН СРСР та АН УРСР, причому, Віктор Платонович презентував Інститут історії матеріальної культури АН СРСР (Москва), а Інститут археології АН УРСР — Є.В. Махно [1]. Тут немає протиріччя, бо експедиції завжди плануються заздалегідь, а в 1956 р. В.П. Петров працював ще в Москві. У тому самому 1957 р. та в 1958 р. він керує Спецівським загonom Кременчуцької ранньослов'янської експедиції ІА АН УРСР [9]. У 1958 р. розкопав поселення черняхівського типу в с. Радущівка на Полтавщині [10]. У 1959 р. він, уже хворий, розкопує катакомбний могильник салтівської культури в с. Верхній Салтів на Харківщині¹³. У 1961 р. керує Косанівським загonom Південно-Бузької експедиції, розкопує черняхівський могильник Коса ново [12] 1965 р. був останнім роком польових досліджень 71-річного хворого вченого, який, керуючи загonom Дністро-Дунайської експедиції, розкопував черняхівське поселення Нерушай на Дунаї [13] та черняхівський могильник у с. Баєві на Волині [14].

Археологічні матеріали, разом із лінгвістичними та письмово-історичними були потрібні Віктору Платоновичу для вирішення проблеми етногенезу слов'ян-українців. Концепція склалася вже в 1946 р. [15], але тільки після захисту дисертації уможливився друк монографії «Етногенез слов'ян». Цікаво, що на полі автореферату В.П. Петрова поруч із назвою рукопису «Проблема славянського етногенеза» в переліку наукових праць рукою директора Інституту С.М. Бібікова олівцем написана примітка: «Кучере М.П., в печать», яка фактично була директивною друку цієї монографії. Але її друк чиновниками від науки затримувався різним чином. Віктор Платонович у друкованому вигляді «Етногенезу слов'ян» не побачив. За його життя в повоєнні роки було надруковано тільки дві монографії, обидві в один 1968 р. у видавництві АН УРСР «Наукова думка»¹⁴ за рішенням учених рад різних інститутів. Інститут архе-

¹³ Див.: щоденник В.П. Петрова в звіті Д.Я. Березовця [11].

¹⁴ С.Д. Павличко помилково вважала, що «Підсичне землеробство» російською мовою було опубліковане в Москві [16].

ології видав фундаментальну працю «Подсечное земледелие», важливу для розуміння загально-історичних явищ. Інститут мовознавства, в роботі якого В.П. Петров брав жваву участь, видав монографію «Скіфи. Мова і етнос». Після захисту, як доктор філологічних наук, В.П. Петров уже мав надію на видання низки своїх узагальнюючих праць. Про його сподівання та плани говорить «Календарний план підготовки до друку монографій у 1969–1972 рр.: 1969 р. — Етногенез слов'ян. Проблеми і джерела. Здано до видавництва в березні – квітні 1968 року. 18 др. арк.; 1970 р. — Класики марксизму-ленінізму про первіснообщинне суспільство. Має бути здано до друку в квітні 1969 р. 20 друк. арк.; 1971 р. — Мислення родового суспільства (На підставі археологічних і етнографічних джерел). 20 друк. арк.; 1972 р. — Обрядовий фольклор календарного і сімейного циклів. 20 друк. арк.»¹⁵. У цьому плані немає монографії з граматики давньопруської мови, над якою він працював у 60-ті роки за домовленістю з Академією наук Латвійської РСР, де ця робота мала бути надрукована. Заплановані наукові праці мали втілити ідеї Віктора Платоновича, засади яких почали формуватися вже в 20–30-ті рр. Монографії практично були майже написані, матеріали давно зібрані, систематизовані, вивчені, написані окремі глави, деякі з них опубліковані у вигляді статей. Тому заплановані праці вказані також в авторефераті (1966) у переліку рукописів [17].

Добре пам'ятаю, як після захисту дисертації та видання монографій, археологічна молодь у коридорі Інституту з западом обговорювала ідеї Віктора Платоновича, зокрема, етногенетичну концепцію. На жаль, після смерті Віктора Платоновича його ідеї, що відрізнялися від загальноприйнятих, із часом перестали обговорюватися, наслідування не заохочувалося і не підтримувалося. За словами скіфолога В.А. Іллінської: «Петров вивав з обойми історіографії».

Віктор Платонович був людиною дії, яка для нього була синонімом праці, наукових здобутків. Він тримався осторонь від усяких дискусій, але в другій половині 60-х років, у рішучий момент для долі Інституту, коли виникла протидія опозиції адміністрації та вирішувалося питання зміни керівництва, вчений виявив свою позицію. Він зробив вибір на користь поліпшення роботи Інституту. Віктор Платонович виказав своє

¹⁵ Календарний перспективний науковий план В.П. Петрова [4, спр. 276].

ставлення до подій на профзборах, проголосувавши проти тодішнього директора С.М. Бібікова. На моє запитання, чому він голосував проти директора, Віктор Платонович лаконічно відповів: «Бібіков поганий адміністратор». Безсумнівно, Віктор Платонович краще за інших бачив усі вади керівництва Інститутом.

Саме в ті дні взимку 1967/1968 рр. я вперше прийшла до дому Віктора Платоновича. Він через хворе серце вже працював удома, лише зрідка з'являючись в Інституті. Мені потрібна була допомога — йшлося насамперед про мою віру у справедливість, у людей. Уперше в житті я усвідомила несправедливість, бо на собі відчула, що твою працю можуть закреслити не тому, що вона погана і нікому не потрібна, а тому, що ти належиш до іншого товариства. Хоча я працювала в експедиціях і в відділі з тими, хто підтримував адміністрацію, та товаришувала з Надією Кравченко й поза інститутом, у вільний час спілкувалася «не з тими людьми». Відтак, мою статтю виключили з інститутського журналу «Археологія», висунувши вимогу за три дні покласти рецензію на статтю на стіл редакції. Рецензент мав виступити проти дирекції, на що ніхто не наважився. Я звернулася до Віктора Платоновича, тому що за тих обставин тільки він міг написати рецензію, яку б ніхто не міг оскаржити. Віктор Платонович зрозумів мене і повністю підтримав: у моїй присутності відсунув на письмовому столі в бік власний рукопис, над яким працював, і, прочитавши мою статтю, негайно написав схвальну рецензію, в якій радив й надалі займатися питанням зв'язків античного світу з черняхівською та сарматською культурами, вказавши також на інші матеріали до цього питання. Статтю надрукували. З того часу я часто була в нього вдома, де почувалася зручно, щасливо. Я відвідувала його без попередження, бо він не мав телефону. Завжди усмінений, лагідний, Віктор Платонович поспішав у коридор, допомагав мені зняти верхній одяг. Через молодість мені навіть на думку не спадало, що я відволікаю вченого від праці, що людина похилого віку може погано почуватися. Віктор Платонович жодного натяку на це ніколи не давав, навпаки, виявляв радість. Мабуть, йому також було потрібне спілкування.

Віктор Платонович на той час нещодавно переїхав із центра міста у Московський район, отримавши там зусиллями К.С. Корнієнко квартиру. Пересічному громадянину тоді

одержати квартиру було дуже важко, її чекали десятиріччями. Нова квартира, так звана «хрущовка», була на другому поверсі будинку, що розташовувався на розі вулиць Володимиро-Либідської (будинок № 16, квартира № 98) та Горького. Новий район був незручним для життя, віддаленим від місця роботи Віктора Платоновича. Вікна квартири виходили на вузьку вулицю, на іншому боці якої стояв новий будинок Володимирського ринку. Віктор Платонович неодноразово іронізував над типовим проектом цього будинку, що не мав конкретного функціонального призначення. Особливо його дратувала форма даху у вигляді гострих піднятих догори кутів, та з вікна нічого іншого не було видно. Тут із самого ранку до ночі було чутно невщухаючий гомін базару, гучний безперервний гуркіт машин жвавого руху по вул. Горького. Не було поблизу ні садка, ні парку, де можна відпочити. Звідси до центру Києва, де знаходилися всі інститути Відділу суспільних наук АН УРСР, далеко, до зупинки тролейбуса треба підійматися вгору по крутій, хоча й короткій, вулиці. Нова квартира не подобалася і Софії Федорівні, бо в старому зручному для життя центральному районі, де вона мешкала змолоду та куди переїхав із Москви в 1956 р. Віктор Платонович, залишилися її давні подруги. Вона жалкувала за однокімнатною комунальною квартирою в старому будинку з високими стелями (кол. вул. Фундуклівська, потім Леніна, буд. 80, кв. 2), що їй була більше до вподоби. Проте, для Віктора Платоновича, починаючи з воєнних років, це була перша власна квартира, де він міг спокійно працювати. Квартира мала все дуже маленьке — коридорчик, кухню, дві прохідні вузькі витягнуті вздовж кімнати («вагончики»). Перша, більша за площею, була вітальня та одночасно робоча кімната Віктора Платоновича, друга — спальня, кабінету не було. В кімнатах знаходилися лише необхідні старі меблі, тому кімнати здавалися просторими. Завжди відчинені двері між кімнатами підсилювали ілюзію простору. Книг, на відміну від інших археологів, що мали вдома великі власні бібліотеки, Віктор Платонович мав дуже мало¹⁶. У шафах зберігалися чис-

¹⁶ Я перевірила свої спогади таким чином: 24.IV.71 р. Софія Федорівна безкоштовно передала в дар бібліотеці ІА (археологічна, лінгвістична, етнографічна тематика) книги Віктора Платоновича [18]. Це окремі відбитки, монографії, 5 словників, наукові журнали. Значна частина праць має дарчий напис або є ав-

ленні рукописи. Відразу по його смерті частину архіву забрало КДБ, невідомо що і в якій кількості, але й та частина архіву, що нині зберігається в ІА НАНУ та в Центральному Архіві-Музеї літератури та мистецтва України, займає багато місця. В кімнатах не було ніяких прикрас, окрім портрета Миколи Зерова, про який уже йшлося. Квартира була бідна, проте охайна, затишна. В новій квартирі Віктор Платонович, якщо б і бажав, то не зміг би оновити чи доповнити меблі, цього не дозволяла зарплата. Пенсії, яку вдалося оформити, він не отримував, бо тоді не дозволялось одночасно отримувати пенсію та працювати. Після повернення за переводом із Москви до Києва Віктор Платонович отримував московську ставку: з 1 грудня 1956 р. до моменту захисту дисертації молодшого наукового співробітника — 1500 руб., відповідно після реформи 1960 р. — 150 руб. [6], а не київську ставку старшого наукового співробітника. Лише два останні роки життя Віктор Платонович, як доктор наук, мав ставку 350 руб. Між іншим, стаж його роботи, як визначається в наказі Інституту стосовно «звільнення з посади з приводу смерті», був 47 років 9 місяців [6]. Отож, маючи невелику платню на двох, бо пенсія Софії Федорівни була мізерна, не дивно, що Віктор Платонович іноді не мав у кишені навіть декількох рублів і мусив їх позичати.

У розмовах із Віктором Платоновичем і в Інституті, і вдома я знаходила відповіді на багато питань із археології, історії, етнографії, фольклору, культури, мистецтва, літератури, проте не пам'ятаю розмов про війну, політику, репресії. Цих тем, на противагу моїм рідним, також майже не торкалися інші археологи старшого віку, з якими я часто спілкувалася (М. Вязьмітіна, Є. Веймарн, П. Шульц), й які пережили репресії, війну, окупацію. Розуміючи, що згадані теми дуже делікатні, я вважала навіть нетактовним розпитувати їх про це. З розмов із Віктором Платоновичем згадую, що він дуже не любив К. Паустовського, іронізував, згадуючи його. Тоді твори К. Паустовського були дуже модні, ними захоплювалися, але я не була їх шанувальницею, хоча й читала. Своє ставлення до Паустовського Віктор Платонович мені пояснював тим, що в автобіогра-

торськими екземплярами. З 136 книг лише чотири — довоєнні видання, серед них відбиток: Петров В.П. «К палеоморфологии слова» (1934); Перцов П. «Венеция» (1905), 11 праць видано у 50-ті роки, основна частина — у 60-ті. Зрозуміло, що бібліотека зібрана у 60-ті рр., після повернення Петрова до Києва.

фічних творах цього письменника, де йдеться про Київ двох перших десятиліть ХХ ст., є багато брехні, неправдивого, й наводив приклади. Так, К. Паустовський ніколи не вчився в Університеті Св. Володимира. Цікаво, Максим Рильський також терпіти не міг К. Паустовського. Він завжди втрачав витримку, дратувався навіть тоді, як тільки чув прізвище К. Паустовського¹⁷. Таке негативне ставлення до К. Паустовського двох київських неокласиків, петлюрівця та кадета, можна пояснити тим, що вони та К. Паустовський були тоді по різні боки в боротьбі за Україну.

До розмов із Віктором Платоновичем я була підготовлена не тільки жагою нових знань, а й тим, що про культуру знала дещо більше за університетську програму, внаслідок спілкування з інтелектуалами-ученими старої генерації. Я знала дещо про українську заборонену поезію 20-х рр. ХХ ст. від М.І. Вязьмігіной, яка в 20–30 рр. була відомим сходознавцем, істориком мистецтва ісламського Сходу, а після знищення української сходознавчої школи в середині 30-х рр., вона, забута як сходознавець, складним шляхом перейшла до археології. Я вперше почула про О. Влизька, М. Семенка, М. Волошина, з якими вона була особисто знайома, про Дім поета в Коктебелі за життя М. Волошина, де вона неодноразово була й про тих, із ким там спілкувалася, зокрема, з О. Грінном, О. Толстим, О. Антоновим. Добре відчувалося, що в Інституті М.І. Вязьмігіної, як і Віктор Платонович, була чужою. Я читала поезії М. Зерова, А. Кримського, О. Влизька, В. Блакитного, імена яких було повернуто, а твори передруковано за часи хрущовської «відлиги». Але українська проза 20-х рр. для мене залишалася *terra incognita*, її відкриттям був роман «Доктор Серафікус» В.П. Домонтовича, який дав мені читати сам автор. Це була невеличка книжка в м'якій обкладинці, з акуратно вирізаним у формі прямокутника місцем видання, закресленим роком друку, який все ж прочитувався. Подобався стиль, мова роману на противагу важкій науковій археологічній мові тих часів. Сприймалися, як сучасні, теми з науки та життя вчених. Читання роману ніби продовжувало наші розмови з автором на усілякі теми. Коли я тепер цей роман знов перечитала, враження залишилися попередньо вражаючим, захоплюючим,

¹⁷ Цей факт знаю зі слів В. Келембетової, співробітниці ІМФЕ, директором якого тоді був М.Т. Рильський.

ніби я знов веду розмову з Віктором Платоновичем. З такими самими почуттями я читаю всі інші його художні твори, підкреслюю олівцем рядки, з яких можна скласти правдиву найкращу розповідь про нього. З розмов із Віктором Платоновичем я знала, що «Доктор Серафікус» він написав в 20-ті рр., але не видав, бо видавництво, де мав друкуватися роман, перестало існувати разом із закінченням непу, що цей роман видано в Мюнхені в 1948 р. Я не запитувала Віктора Платоновича, як ця книга опинилася у нього в Києві. Я знала про існування ще двох його книг: «Романи Куліша», «Дівчинка з ведмедиком», але їх не читала. Проте, хоч би як не подобався мені «Доктор Серафікус», я не сприймала Віктора Платоновича як видатного письменника, хоча знала, що де-хто з філологів (їх прізвищ я тоді не знала, тепер знаю, що однією з них була З. Франко) дуже цінують творчість В.П. Домонтовича. В глибині душі я подіячому ревнувала Віктора Платоновича до того, що не було археологією. Для мене він був на той час прекрасною, чуйною, доброю, цікавою людиною, археологом. Ким він сам себе відчував? Цікавий факт із життя Віктора Платоновича може свідчити про те, що він у 60-ті рр. поведився як звичайний науковець. Свої статті для друку в журналі «Народна творчість та етнографія» він завжди приносив саме в редакцію, як звичайний автор, а не як колишній редактор цього видання, не як колишній директор цього Інституту, хоча міг би передавати їх через директора М. Рильського, свого колишнього друга. Така поведінка може бути пояснена філософським підходом до життя Віктора Платоновича: «Час ущільнився... Кожна людина числить за собою кілька життєписів. Одне ім'я стало явно недостатнім для людини. Тотожність імені більше не відповідає зламам етапів. Над усім панує епоха. Функція людини за однієї доби одна, за іншої — інша. У зміні діб утрачає увагу сталість особи. Жаден з нас не має власної біографії, бо його біографія належить відтинкам епох, які круто відрізняються один від одного» [19]. І хоча він прожив кілька «життєписів», і в останній «відтинок епохи» він залишався собою. В.П. Домонтович не зник. Віктор Платонович до кінця життя залишався самим собою, тому іпостась Віктора Домонтовича, що була часткою особистості ученого В.П. Петрова, була в ньому до кінця життя. Чому Віктор Платонович давав читати «Доктор Серафікус» мені, Н. Кравченко, Є. Максимову та іншим? Мабуть, намагався познайомити нас з інтелектуальною українською літерату-

рою, показати, що в першій чверті ХХ ст. існувала інша Україна, інше життя, про яке ми майже нічого не знали.

Як він реагував на забуття В. Домонтовича? Мабуть, хотів щоб його довоєнні наукові та літературні твори читали, хотів адекватного визнання, що властиве для кожної нормальної, живої, з людськими почуттями, творчої людини. Цим можна пояснити його радість, коли його привітали з ювілеєм Української Академії Наук подружжя І.Г. та Г.М. Шовкоплясів, які прийшли до нього до дому, не забувши, що він був одним із перших учених новоствореної Академії. Чому в його власному архіві зберігалася, а не була викинута недатована записка директора Інституту археології, написана на маленькому клаптику паперу: «Виктор Платонович! Мене постійно упрекають за те, що я-де не організовував Вашого чествовання. Будьте добры, дайте справку о состоянии вопроса. С. Бибиков». Тут йдеться, імовірно, про захист дисертації. Мабуть, Віктору Платоновичу було дуже боляче та гірко терпіти в похилому віці принизливе становище науковця без ученого ступеню і всі наслідки з цього, становище письменника, чий твори ніхто не знає. Це було витонченим знущанням над творчою людиною.

Мабуть, психологічно з цим пов'язана його фактична відмова допомогти редагувати посмертне видання збірки творів М. Рильського, обласканого владою. У М.Т. Рильського було директорство ІМФЕ, якому потім було надано його ім'я, можливість створити свою наукову школу, звання академіка та все, що з цього випливало, а головне, друкували та передруковували збірки його праць. У Віктора Платоновича нічого з цього не було. Про друк його збірки не йшлося ніколи. Не було можливості залишити своїх послідовників. Йдеться не про те, що ті чи інші науковці вважають себе його учнями. Віктор Платонович любив молодь, котра як у Києві, так і в Москві та ін. містах відповідала йому взаємністю та сприймала його таким, яким він був на той час — доброзичливим інтелектуальним учителем, якого слухали: «...з привабливою і зворушливою вдячністю. Так, певне, урочисто і поважно слухали учні, десть за часів кватроченто або чінкваченто, в італійських майстернях свого вчителя: з довірою, до якої не домішувалося нічого двозначного й темного». Краще за ці слова Віктора Платоновича з його повісті «Без ґрунту» сказати не можна. Ніби це він казав про нас, бо учні завжди учні, якщо є справжній учитель, яким і був Віктор

Платонович. Але ми були ще не готові взяти від нього все те, що він міг нам дати, ми не мали належного освітнього, наукового рівня, а Віктор Платонович набагато випереджав свій час. Йдеться про те, що Віктору Платоновичу не дали створити свою наукову школу, бо методологія його досліджень, його власна історіософія, філософія історії не була марксистською. Це основне. Тому не було йому дано, як було обіцяно, не тільки директорства Інституту етнографії чи мистецтвознавства¹⁸, а й маленького структурного наукового підрозділу Інституту археології. А найголовніше — не дозволявся друк не тільки збірки його наукових творів, а й окремих монографій, що створили б як прихильників, так і опонентів оригінального мислителя, вченого, письменника ХХ ст., що був такий один в Україні. Якщо б треба було взяти епіграф до його останнього «життєпису», то найвірніші були б слова самого Віктора Платоновича: «Він був людиною покликання, а не визнання».

1. НА ІА НАН України. – Ф. е. – №1957/39.
2. *Петров В.П.* Раскопки на Гавриловском и Знаменском городских // КСИА АН УССР. – 1955. – Вып. 4. – С. 47–48.
3. *Петров В.П.* Зарубинецкий могильник: по материалам раскопок В. В. Хвойко в 1899 г. // МИА. – 1959. – № 70. – С. 32–61.
4. НА ІА НАН України. – Ф. 16. – Оп. 1.
5. *Білокін С.* Довкола таємниці / *Петров В.* Походження українського народу. – К.: Фенікс, 1992. – С. 178–179.
6. НА ІА НАН України. Архів діловодства. (Без номера).
7. Болотяна Лукроза / *Домонтович В.* Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. – К., 2000. – С. 282.
8. Архів Відділу кадрів ІА НАН України. Особова справа В.П. Петрова. (Без номера).
9. НА ІА НАН України. – Ф. е. – №1957/58/26.
10. НА ІА НАН України. – Ф. е. – №1958/2.
11. НА ІА НАН України. – Ф. е. – № 1959/61–6а.
12. НА ІА НАН України. – Ф. е. – № 1961/7.
13. НА ІА НАН України. – Ф. е. – № 1965/15-а.
14. НА ІА НАН України. – Ф. е. – № 1964-65/3а.
15. *Петров В.* Походження українського народу. – К., 1992.
16. *Павличко С.* Роман як інтелектуальна провокація / *Домонтович В.* Доктор Серафікус. Без ґрунту. – К.: Критика, 1999. – С. 9.
17. *Петров В.П.* Язык. Этнос. Фольклор. Автореферат дис. На соис. уч. степеніи канд. филолог. наук / отд. литер., языка и искусств-

¹⁸ Див.: лист В.П. Петрова до С.Ф. Зерової від 26.IV.5 [20].

вовед, АН УССР. – К., 1966. – 62 с.

18. Архів бібліотеки ІА НАН України. – Інвентарна книга 22. – Запис 51424–51550.

19. *Петров В.* Історіософічні етюди / МУР: Мистецький український рух. – Мюнхен; Карльсфельд, 1946. – Зб. II. – С. 8.

20. *Корогодський Р.* На межі... ще один полонений доби «українського відродження» / *Домонтович В.* Без ґрунту. – К., 2000. – С. 489.

Перший варіант спогадів В.М.Корпусової «Третє життя В.П. Петрова: «Він був людиною покликання, а не визнання» опублікований у журналі «Слово і Час», № 10 за 2002 р.